

³ Малеев Ю. Н. Л. М. Славин как заведующий кафедрой археологии и музееведения КГУ // Мир Ольвии...— С. 42—46; Піоро І. С. Феномен кафедри археології в умовах Радянської України // Там же.— С. 46—48.

⁴ Детальніше див. статті С. Б. Буйських і В. В. Крапівіної в цьому номері часопису.

⁵ Славин Л. М. Древний город Ольвия.— К., 1951; Славин Л. М. Периодизация исторического развития Ольвии // ПИСПАЭ.— 1959.— С. 86—107.

⁶ Славин Л. М. Периодизация исторического развития Ольвии...— С. 90.

⁷ Ольвия.— К., 1940.— Т. 1.— 302 с.

⁸ Див. список праць Л. М. Славіна // Мир Ольвии...— С. 12—17.

⁹ Античні держави Північного Причорномор'я // Археологія Української РСР.— К., 1971.— Т. 2.— Ч. 3.— С. 278—501.

¹⁰ Славин Л. М. Античне мистецтво Північного Причорномор'я // Історія українського мистецтва.— К., 1966.— Т. 1.— С. 51—79; Славин Л. М. Мистецтво // Археологія Української РСР.— С. 462—478.

Л. М. СЛАВІН І ДОСЛІДЖЕННЯ АНТИЧНОГО МІСТА ОЛЬВІЯ

В. В. Крапівіна

Ольвія, як відомо, є одним з трьох найбільших античних міст-держав Північного Причорномор'я, значення яких визначається тією важливою роллю, яку вони відіграли в історії регіону. Однак, важко сказати краше, ніж це зробив Л. М. Славин ще у праці 1943 р.: «Серед пам'яток стародавнього минулого України Ольвія займає одне з найвидатніших місць. Це пояснюється не тільки великим історичним значенням Ольвії, як найкрупнішого пам'ятника античної епохи на нашій території, як міського центра, з яким тісно було зв'язане економічне, політичне і культурне життя населення території України понад тисячу років — від VI ст. до н. е. до IV ст. н. е.: як чудового стародавнього міста-музею нашого часу. Це пояснюється також і тим місцем, яке Ольвія займала і продовжує займати досі в нашій історичній науці, як об'єкт систематичних археологічних розкопок і численних досліджень. Ольвією багато займалися не тільки радянські — російські та українські учені, але також і ряд іноземних дослідників. Це пояснюється нарешті і тим, що Ольвію добре знають в нашій країні завдяки музейним експозиціям ольвійських пам'яток в музеях Ленінграда, Москви і майже всіх найкрупніших міст України... Ольвію добре знають в Європі і Америці, де численні ольвійські пам'ятки є в ряді музеїв і в найкрупніших приватних колекціях. З перших же років XX ст. Ольвія завжди була зразком методично правильно поставлених розкопок...»¹.

Археологічне дослідження Ольвії має досить тривалу історію і пов'язане, головним чином, з трьома поколіннями вчених: перше працювало під керівництвом Б. В. Фармаковського (1902—1926 рр.), друге — його учнів Л. М. Славіна, О. М. Карасьова, О. І. Леві (1936—1971 рр.), третє — під керівництвом наступника Л. М. Славіна С. Д. Крижицького (1972 р. — до цього часу). При цьому ми маємо на увазі систематичні, планомірні археологічні розкопки з детальною фіксацією знайденого, бо візуальне та картографічне обстеження пам'ятки з наступними окремими розкопочними роботами було проведено наприкінці XVIII — початку XIX ст.

Сам Л. М. Славин писав про три періоди вивчення Ольвії, але перший період — кінець XVIII — рубіж XIX—XX ст. — це час епізодичних, випадко-

Рис. 1. Ольвія. 1926 р. Камеральна обробка знахідок. Зліва направо: А. П. Чубова, Л. М. Славін, О. А. Піні.

вих археологічних робіт. Початок систематичного археологічного вивчення він також пов'язував з ім'ям професора Б. В. Фармаковського, розкопки якого він вважав взірцем наукових археологічних досліджень³.

Л. М. Славін вперше взяв участь у роботі Ольвійської експедиції ще за студентських часів у 1926 р. Саме цей рік став останнім у роботі Б. В. Фармаковського в Ольвії і фактичним завершенням робіт першого покоління вчених. Наступні десять років ознаменували так званий перехідний період, коли експедицією керували досить грамотні та віддані науці вчені, які, однак, не змогли з цілого ряду обставин продовжити традиції Б. В. Фармаковського. Експедиції 1927—1930 та 1932 рр. очолювала Вчена рада у складі трьох осіб — спочатку проф. С. С. Дложевського, акад. І. І. Мещанінова, М. Ф. Болтенка, а пізніше — Г. П. Крисіна, І. І. Мещанінова та М. Ф. Болтенка. У 1931, 1933, 1934 рр. Ольвійська експедиція зовсім не проводилася⁴. У 1935 р. її очолив Ф. А. Козубовський, а з 1936 р. — Л. М. Славін⁵, який тоді ще працював у ДАІМК (Ленінград). Розпочався новий етап, який пов'язується з другим поколінням дослідників Ольвії — учнів Б. В. Фармаковського. Крім Л. М. Славіна до них належали О. М. Карасьов, О. І. Леві, Т. М. Кніпович, С. І. Капошина та ін.

У 1938 р. Л. М. Славін на запрошення Президії Академії наук України переїздить до Києва і починає працювати в ІІМК, спочатку заступником, а потім директором створеного замість ІІМК Інституту археології АН УРСР⁶. У цей час Л. М. Славін продовжує очолювати Ольвійську експедицію, у складі якої багато років поряд працювали вчені та студенти з Києва та Ленінграда. Пізніше все-таки трапилося певне розмежування об'єктів та термінів робіт київської та ленінградської груп експедиції. Однак, Л. М. Славін завжди залишався об'єднуючим центром між ними, що безумовно сприяло розвитку наукових досліджень. Протягом багатьох років, на жаль, нам була притаманна недооцінка ролі особистості в історії. Так само, на мій погляд, не був достатньо оцінений і скромний інтелігентний Л. М. Славін. Дуже часто зовсім не береться до уваги колосальна робота, яку він непомітно зробив, створивши атмосферу Ольвійської експедиції, максимально сприятливої для наукової

діяльності в силу ореолу доброзичливості, яку випромінював Л. М. Славін, його уміння непомітно керувати досить сильним та складним науковим колективом, до того ж створеним з представників різних міст. Непросто було примирити інтереси Києва та Ленінграда, однак Л. М. Славін це зробив блискуче. Свідченням цього стали проведені наприкінці листопада 1996 р. ювілейні наукові читання, присвячені 90-річчю від дня народження Л. М. Славіна. Вони були цілком проведені його учнями на їхні спонсорські кошти. Пам'ятником вчителю стали тези цих читань, які наочно демонструють, яким був Л. М. Славін, та як багато він зробив у житті⁷.

У різні роки в експедиції, крім Л. М. Славіна, О. М. Карасьова та О. І. Леві працювали: М. П. Вауліна, Р. І. Ветштейн, К. Е. Гриневич, К. С. Горбунова, С. І. Капошина, Т. М. Кніпович, А. І. Фурманська, Ю. Г. Виноградов, Я. В. Доманський, Е. С. Доманська, І. Б. Клейман, Ю. І. Козуб, Л. В. Копейкіна, С. Д. Крижицький, В. В. Лапін, Н. О. Лейпунська, К. К. Марченко, М. Б. Парович-Пешикан, А. С. Русяєва, Б. М. Рабічкін, Т. І. Фармаковська, Ф. М. Штітельман та ін.

З 1936 до 1971 р. Ольвійська експедиція працювала з перервами, спричиненими тільки об'єктивними обставинами (наприклад, війною), її не обтяжували ані наукові, ані побутові конфлікти. Результатом став великий обсяг проведених на належному науковому рівні польових досліджень, який дав можливість характеризувати його як етап колосального накопичення артефактів. За ці роки було розкопано східний теменос і агору, центральний та південний квартали, частину західного і північного оборонного муру з прилеглими до нього кварталами елліністичного часу, будинок преторія, частину північного муру римської цитаделі, металообробну майстерню IV ст., центральну частину Нижнього міста з оборонним муром, майстернями гончарів, кварталами будівель елліністичного та римського часу, досліджувався некрополь, відкрито передмістя Ольвії V — початку IV ст. до н. е., проведено перші підводні дослідження затопленої частини Ольвії, охоронні розкопки вздовж берегового кліфу. Слід відзначити, що результати робіт цього етапу досить широко висвітлено в науковій літературі. Це також заслуга Л. М. Славіна, який взяв за правило регулярно публікувати результати проведених робіт⁸. Ретельно дотримувалися цього правила і ленінградські колеги⁹.

Взагалі, на відміну від робіт Б. В. Фармаковського, спрямованих перш за все на визначення кордонів міста і його некрополя, дослідження оборонних споруд, а також південних частин Верхнього та Нижнього міста Ольвії, роботи Ольвійської експедиції на другому етапі перш за все підпорядковувались вивченню житлових та громадських споруд елліністичного часу в різних частинах міста та центральній частині Верхнього міста, зокрема теменоса та агори з оточуючими їх районами. За домовленістю розкопки теменоса та агори здійснював спочатку загін, пізніше експедиція з Ленінграда під керівництвом О. М. Карасьова та О. І. Леві. Київська експедиція на чолі з Л. М. Славіним досліджувала квартали на південь та захід від теменоса та агори, центральну частину Нижнього міста. Як уже відзначалося в літературі, саме Л. М. Славіну належить заслуга розкопок широкою площею житлових кварталів масової забудови, де мешкали різні соціальні групи ольвіюполітів, оборонних споруд та виробничих майстерень Нижнього міста¹⁰. Значні роботи проводились на території ольвійської цитаделі римського часу (ділянки Л та М) під керівництвом Т. М. Кніпович, Р. І. Ветштейн, Ф. М. Штітельман, а також на некрополі міста під керівництвом Ю. І. Козуб.

Л. М. Славін не тільки публікує результати проведених досліджень, але й на підставі їх аналізу вперше окреслює плани перспективного археологічного дослідження Ольвії, виходячи з завдань всебічного висвітлення її історії¹¹. Він також намагається зробити узагальнюючі висновки з історії міста, пише відповідні розділи до праць з давньої історії України, створює путівник по Ольвії, пише науково-популярні праці¹².

Слід відзначити, що науково-популярна та просвітницька література про Ольвію у той час була майже відсутня. Саме тому такі праці Л. М. Славіна відіграли значну роль у просвіті та вихованні не тільки студентів-істориків, але й ширших кіл читачів, які цікавилися давньою історією своєї вітчизни.

Рис. 2. Ольвія. 1959 р. Л. М. Славін зі студентами та співробітниками експедиції (крайні зліва — І. Б. Клейман, В. Л. Зуц, праворуч від Л. М. Славіна — М. Б. Парович).

Значну увагу Л. М. Славін приділяв удосконаленню методики польових археологічних робіт. Було здійснено повний перехід на пошаровий метод робіт широкою площею на всіх ділянках з відтворенням детальної стратиграфічної картини ґрунтових та культурних нашарувань. Розширення одночасно розкритої площі дає можливість більш повно і комплексно досліджувати залишки стародавнього міста, правильніше їх осмислювати та пояснювати¹³. Повністю було змінено практику польового відбору знахідок, їх класифікації та фіксації. Якщо раніше всебічному вивченню підлягали лише неординарні знахідки, то тепер вивчається весь комплекс знайденого матеріалу, яким би фрагментарним або малозначущим на перший погляд він не був. Всі знахідки враховуються та класифікуються в межах розкопуваних комплексів. Велика увага приділяється вичерпній фіксації всього процесу робіт та її результатів у щоденниках, описах, фотографіях та малюнках. Значно підвищується якість архітектурно-графічних фіксацій. Вперше широкою площею досліджується некрополь Ольвії¹⁴.

Внаслідок створення широкої бази артефактів та накопичення інформації, що стає основною рисою, яка характеризує цей етап у дослідженні Ольвії, починається всебічне вивчення масового археологічного матеріалу, значна увага приділяється дослідженню виробництва та матеріальної культури взагалі. Крім будівельних залишків (оборонні та громадські споруди, житла) вивчаються окремі групи кераміки, монети, гончарське, металообробне, деревообробне, кісткорізне ремесла, промисли, водопостачання тощо. Узагальнюються матеріали з ольвійського некрополя¹⁵.

Вперше вивчається та публікується багатий остеологічний матеріал із Ольвії, провадиться реконструкція її палеогеографічних умов. Фахівці з хімії досліджують ольвійську кераміку.

У кінцевому результаті всі ці роботи дозволяють виконати ряд досліджень з історії Ольвії, її топографії, стратиграфії, періодизації, різних аспектів матеріальної та духовної культури, створити низку узагальнюючих праць¹⁶.

Поступово визначились нові напрямки подальших досліджень з археології

та історії Ольвії. Л. М. Славін чудово знав Ольвію як пам'ятку давньої історії та культури, що дозволило йому ще у 1958 р. опублікувати перспективну програму дослідження міста та некрополя, яка практично збігалася з тим, що було зроблено вже після того, як він пішов з життя і робиться зараз. Стосовно історичних досліджень Ольвії він відзначав, що окремі періоди розвитку Ольвії вивчені нерівномірно. Найбільше зроблено з історії міста елліністичного часу. Недостатньо висвітлено історію післягетської Ольвії і ще менше вивчено її історію архаїчного та класичного часів, лишається дуже багато нез'ясованих питань насамперед з топографії міста. На некрополі треба вивчати не лише ґрунтові поховання, але й кургани, повздовжні та поперечні дороги¹⁷. У зв'язку з цим були висвітлені основні завдання археологічного дослідження міста та його некрополя. Л. М. Славін писав, що нерівномірно досліджувались окремі частини міської території. «Щодо розкопок на ольвійському городищі, то основні сили слід концентрувати на дослідженні агори — центральному завданні на найближчі роки. Далі головними роботами на городищі мають стати: 1) продовження розкопок ділянок Е (агора) і АГД широкою смугою в західному і північно-західному напрямках до Заячої балки і північно-західного кутка городища; 2) розкопки акрополя-цитаделі в південній частині Верхнього міста. Одночасно з цим щороку мають проводитися розкопки некрополя та периферії...». На некрополі перш за все слід вивчати східний район території могильника між Заячою та Широкою балками, де раніше провадилися лише випадкові розкопки. «...Доцільно поряд з великими розкопувальними дослідженнями вести на ольвійському городищі і розвідкові роботи»¹⁸. І дійсно, подальші роботи в Ольвії проводилися згідно цього плану, як при Л. М. Славині, так і протягом третього етапу систематичних археологічних досліджень Ольвії.

Однак, значно важливішим є те, що сам Л. М. Славін фактично створив третю генерацію дослідників Ольвії. Тільки за часів Лазаря Мойсейовича Інститут археології НАН України (тоді ІА АН УРСР) і створена ним кафедра археології Київського університету мали тісний зв'язок, що дозволяло зрощувати наступні кадри археологів ще з вузу, проводити їх чіткий відбір. Л. М. Славін фактично створив школу антикознавства у Києві, яка зараз стала однією з визначних не тільки в країнах СНД, але й у світі. Він залишив після себе великий колектив продовжувачів своєї справи. Незадовго до смерті Л. М. Славін залучив до роботи в Ольвійській експедиції як свого заступника, тоді молодого та енергійного співробітника Інституту, к. і. н. С. Д. Крижицького. Останній і став наступником Лазаря Мойсейовича на посаді начальника Ольвійської експедиції ІА НАНУ і очолив третю генерацію дослідників цієї визначної пам'ятки. Робота тривала без важкого перехідного періоду, відновившись відразу і саме з того моменту, де її залишив Л. М. Славін. В експедиції продовжували працювати практично всі ті ж співробітники, що й при Лазарі Мойсейовичеві. Пізніше до них приєдналися після закінчення Київського університету молодші його учні.

Третій етап систематичних археологічних досліджень Ольвії (з 1972 р. до нинішнього часу) пов'язаний з сучасним поколінням дослідників Ольвії, які працюють під керівництвом С. Д. Крижицького¹⁹. За ці роки склад Ольвійської експедиції Інституту археології НАНУ дещо змінився. Зараз у ній працюють: С. Д. Крижицький (з 1972 до 1994 рр. — начальник експедиції, з 1995 р. — науковий керівник), В. В. Крапівина (з 1982 до 1994 рр. — заступник начальника експедиції, з 1995 р. — начальник експедиції), А. В. Буйських (з 1995 р. — заступник начальника експедиції), керівники розкопів (крім вищезгаданих): Н. О. Лейпунська, А. С. Русяєва, Т. Л. Самойлова, Ю. І. Козуб, В. І. Назарчук, В. А. Папанова, П. Д. Діатропов.

Роботи цього етапу були підпорядковані перш за все вивченню найменш відомих сторінок історії Ольвійської держави — періодів архаїки та класики, а також перших сторіч нової ери. В археологічному відношенні дослідження міста та його некрополя практично велось за схемою, накресленою Л. М. Славиним. Досліджувалась історична топографія Ольвії, найменш вивчені її ділянки. Проводилися розкопки архаїчних та класичних нашарувань на ділянці АГД, нижче рівня елліністичних шарів Центрального, Південного

та Західного кварталів агори, досліджувалися центральна ділянка Верхнього міста (ділянка Р-19), південно-східна частина цитаделі (ділянка Р-25), західний оборонний мур з воротами міста, південно-західна частина Верхнього міста (ділянка С-3), центральна та північна частина Нижнього міста (ділянки НГЦ, НГСЮ, НГСС). Було проведено розвідку в терасній частині Ольвії (ділянки Т-1, Т-2, Т-3), після чого розпочалися розкопки останньої ділянки. Крім того, з невеликими перервами тривало дослідження ольвійського некрополя, саме на ділянках, вказаних Л. М. Славіним, було також проведено підводні дослідження в затопленій частині Ольвії²⁰. При цьому слід відзначити, що роботи останніх понад десяти років спрямовані перш за все на проведення охоронних розкопок з наступною консервацією та частковою реставрацією. Це обумовило те, що основними об'єктами робіт експедиції стали ділянки НГСС, Р-25, Т-3, які особливо руйнуються внаслідок ерозійних та зсувних процесів.

Основними результатами археологічних досліджень Ольвії на третьому етапі стали: 1) відкриття найранішого в Північному Причорномор'ї західного теменоса з залишками храмів, вівтарів, огорожі; 2) розкриття цілих кварталів та окремих землянкових жител середини VI — початку V ст. до н. е. практично на всіх розкопках Верхнього міста, і навіть однієї землянки в Нижньому місті; 3) виявлення центральної частини західного оборонного муру міста з воротами та південно-східної частини мурів цитаделі; 4) розкриття житлових кварталів елліністичного часу в центральній та північно-західній частині Верхнього міста, північній частині Нижнього міста та окремих будинків у терасній частині; 5) виявлення житлових будинків та виробничих комплексів III—IV ст. у південно-східній частині цитаделі; 6) на некрополі тривало вивчення передмістя V ст. до н. е. та розкриття ґрунтових поховань та культових споруд у південно-західній, східній та північній його частині; 7) підводні дослідження затопленої частини Ольвії дозволили визначити її східну межу, зону припортових складів, розвали оборонних мурів.

Результати цих археологічних досліджень знайшли відображення у значній кількості публікацій та узагальнюючих робіт. Третій етап систематичних археологічних досліджень Ольвії характеризує найбільший за весь час її вивчення обсяг публікацій (26 монографій та збірників статей). Учні Л. М. Славіна продовжують його справу.

Примітки

¹ Славін Л. М. Основні підсумки вивчення Ольвії за радянський період // Наукові записки.— 1943.— Кн. I.— С. 67.

² Kryzhitskii S. D., Krapivina V. V. A Quarter-Century of Excavations at Olbia Pontica // Classical Views.— XXXVIII.— N. S. 13.— 1994.— № 2.— P. 182—185.

³ Славін Л. М. Основные этапы изучения Ольвии // ЗОАО.— 1960.— Т. I (34)— С. 47—53.

⁴ Там же.— С. 54.

⁵ У статті Л. М. Славіна «Основні підсумки вивчення Ольвії за радянський період» мабуть помилково визначено, що він очолює експедицію з 1935 р., але у його ж статті «Основные этапы изучения Ольвии» наведений з цього приводу 1936 р.

⁶ Буйських С. Б. Образ летящей души // Мир Ольвии. Памятник исследователю и исследованию памятника. К 90-летию проф. Л. М. Славина.— К., 1996.— С. 5.

⁷ Див.: Мир Ольвии...— С. 3—96. Слід також особливо відзначити колосальну роботу, яку провів по організації цієї конференції учень Л. М. Славіна С. Б. Буйських.

⁸ Згадаємо хоча б основні з них: Славін Л. М. Розкопки Ольвії в 1935—1936 рр. // Вісті АН УРСР.— 1935.— № 4—5.— С. 116—126; Славін Л. М. Отчет о раскопках в Ольвии в 1935—1936 гг. // Ольвия.— К., 1940.— Т. I.— С. 9—82; Славін Л. М. Ольвийские городские кварталы северо-восточной части Верхнего города // СА.— 1941.— Т. 7.— С. 292—307; Славін Л. М. Розкопки Ольвії в 1946 р. // АП.— 1949.— Т. 2.— С. 7—30; Славін Л. М. Наслідки археологічних досліджень Ольвійської експедиції в 1947—1948 рр. // АП.— 1952.— Т. 4.— С. 48—58; Славін Л. М. Розкопки Ольвії в 1949—1951 рр. // АП.— 1955.— Т. 5.— С. 95—110; Славін Л. М. Основные итоги Ольвийской экспедиции 1954 г. // КСИА АН УССР.— 1955.— № 5.— С. 35—40; Славін Л. М. Раскопки в Ольвии в 1955 г. // КСИА АН УССР.— 1956.— № 6.— С. 27—32; Славін Л. М. Ольвия как город в VI—IV вв. до н. э. // СА.— 1958.— Т. 28.— С. 276—297; Славін Л. М. Основные результаты та найближчі завдання розкопок Ольвії // АП.— 1958.— Т. 7.— С. 5—16; Славін Л. М. Ольвійські квартали

центральної частини Верхнього міста // АП.— 1962.— Т. II.— С. 3—32; *Славін Л. М.* Західна сторона ольвійської агори (по розкопкам 1956—1961 рр.) // Археологія.— 1963.— Т. 15.— С. 71—94; *Славін Л. М.* Раскопки западной части ольвийской агоры // Ольвия. Теменос и агора.— М.—Л., 1964.— С. 189—224; *Славін Л. М.* Ольвийская экспедиция 1965 и 1966 гг. // АИУ.— Вып. 1 (1965—1966).— К., 1967.— С. 121—126; *Славін Л. М.* Ольвийская экспедиция 1967 г. // АИУ.— Вып. 2 (1967).— К., 1968.— С. 132—135; *Славін Л. М.* Основные результаты Ольвийской экспедиции 1968 г. // АИУ.— Вып. 3 (1968).— К., 1971.— С. 163—166; *Славін Л. М.* Ольвийская экспедиция // АО 1970 г.— М., 1971.— С. 254, 255; *Славін Л. М.* Роботи Ольвійської експедиції // АДУ.— Вып. 4 (1969).— К., 1972.— С. 160—164; *Славін Л. М.* Работы Ольвийской экспедиции // АО 1971.— М., 1972.— С. 330, 331; *Славін Л. М.* Кварталь в районе Ольвийской агоры (раскопки 1961—1970 гг.) // Ольвия.— К., 1975.— С. 5—50. Список друкованих праць Л. М. Славина див.: *Мир Ольвии...*— С. 12—17. Крім того, див. праці Р. І. Ветштейн, Ю. І. Козуб, А. С. Русяєвої, Н. О. Лейпунської про результати робіт в Ольвії цього періоду.

⁹ Основні з них: *Книпович Т. Н.* Некрополь в северо-восточной части Ольвийского городища (по раскопкам 1937 г.) // СА.— 1940.— № 6.— С. 92—106; *Книпович Т. Н.* Ольвийская экспедиция (1947) // КСИИМК.— 1949.— Вып. 27.— С. 21—30; *Книпович Т. Н.* Основные итоги Ольвийской экспедиции (1948 г.) // КСИИМК.— 1950.— Вып. 35.— С. 97—100; *Карасев А. Н.* Культурные сооружения в северной части ольвийской агоры // КСИА АН УССР.— 1955.— № 4.— С. 60, 61; *Карасев А. Н.* Основные результаты работ на ольвийской агоре 1953 г. // КСИИМК.— 1956.— Вып. 63.— С. 124—127; *Карасев А. Н.* Монументальные памятники ольвийского теменоса // Ольвия. Теменос и агора.— М.—Л., 1964.— С. 27—130; *Карасев А. Н.* Раскопки ольвийской агоры в 1967—1969 гг. // КСИА АН СССР.— 1972.— Вып. 130.— С. 35—44; *Карасев А. Н., Леви Е. И.* Ольвийская агора (по раскопкам 1946—1957 гг.) // СА.— 1958.— № 4.— С. 127—143; *Карасев А. Н., Леви Е. И.* Работы Ольвийской экспедиции ЛОИА в 1960—1962 гг. // КСИА АН СССР.— 1965.— Вып. 103.— С. 80—93; *Книпович Т. Н.* Исследования территории римской цитадели в Ольвии // КСИИМК.— 1953.— Вып. 51.— С. 112—121; *Книпович Т. Н.* Итоги работ Ольвийской археологической экспедиции КСИИМК.— 1956.— Вып. 63.— С. 139—141; *Карасев А. Н., Леви Е. И.* Раскопки Ольвийской агоры в 1970 г. // КСИА АН СССР.— 1975.— Вып. 143.— С. 11—20; *Леви Е. И.* Итоги Ольвийской экспедиции (1949 г.) // КСИИМК.— 1951.— Вып. 37.— С. 173—184; *Леви Е. И.* Ольвийская агора // МИА.— 1956.— № 50.— С. 35—118; *Леви Е. И.* Итоги раскопок ольвийского теменоса и агоры (1951—1960 гг.) // Ольвия. Теменос и агора.— М.—Л., 1964.— С. 5—26; *Леви Е. И.* Раскопки ольвийской агоры и теменоса (1971—1974 гг.) // КСИА АН СССР.— 1978.— № 156.— С. 36—45; *Леви Е. И.* Раскопки Ольвийской агоры и теменоса // Античное общество.— М., 1967.— С. 162—167.

¹⁰ *Крыжицкий С. Д.* Ольвия. Историкографическое исследование архитектурно-строительных комплексов.— К., 1985.— С. 28.

¹¹ *Славін Л. М.* Отчет о раскопках в Ольвии в 1935—1936 гг. ...; *Славін Л. М.* Основні результати та найближчі завдання розкопок Ольвії...— С. 5—15; *Славін Л. М.* Стародавня Ольвія: стан і завдання її дослідження // Вісник АН УРСР.— 1972.— № 3.— С. 63—72.

¹² *Славін Л. М.* Ольвія.— К., 1938.— 88 с.; *Славін Л. М.* Населення України з найдавніших часів до Київської держави // Історія України. Короткий нарис.— К., 1940; *Славін Л. М.* Населення території України з найдавніших часів до утворення Київської держави // Історія України.— Т. 1.— Уфа, 1943.— С. 4—37; *Славін Л. М.* Ольвія як міське поселення // Ювілейний збірник АН УРСР.— Т. 1.— Куйбишев, 1944.— С. 90—133; *Славін Л. М.* Древний город Ольвия.— К., 1951.— 96 с.; *Славін Л. М.* Ольвія // БСЭ.— 1955.— Т. 31.— С. 5, 6; *Славін Л. М.* Еллінська колонізація Північного Причорномор'я. Ольвія (Елліністичний період. Римський період) // Нариси стародавньої історії Української РСР.— К., 1957.— С. 243—270; *Славін Л. М.* Ольвія. Нарис // Книга для читання з історії Української РСР.— 1960.— Т. 1.— С. 25—31; *Славін Л. М.* Ольвія // УРЕ.— 1962.— Т. 10.— С. 324; *Славін Л. М.* Античне мистецтво Північного Причорномор'я // Історія українського мистецтва.— К., 1966.— Т. 1.— С. 51—79; *Славін Л. М.* Здесь был город Ольвия.— К., 1967.— 80 с.

¹³ *Славін Л. М.* Основні підсумки вивчення Ольвії...— С. 79.

¹⁴ Там же.— С. 80.

¹⁵ Наведення повної бібліографії до другого етапу систематичних археологічних досліджень Ольвії виходить за межі цієї статті.— Див. бібліографію до Археології УРСР.— К., 1971.— Т. II.— С. 489—494 та до Археології УССР.— К., 1986.— Т. 2.— С. 570—586.

¹⁶ *Крыжицкий С. Д.* Ольвия...— С. 29. Див. такі праці як: *Славін Л. М.* Ольвія (Еллінський період. Римський період)...— С. 247—270; *Славін Л. М.* Периодизация исторического развития Ольвии // Проблемы истории Северного Причерноморья в античную эпоху.— М., 1959.— С. 86—107; *Славін Л. М.* Ольвія. Місто // Археологія Української РСР.— К., 1971.— Т. II.— С. 282—299; *Славін Л. М.* Виноградарство та виноробство. Рибний промисел // Там же.— С. 378—388; *Славін Л. М.* Мистецтво античних держав Північного Причорномор'я // Там же.— С. 462—478; *Книпович Т. Н.* Населення Ольвії в VI—I вв. до н. е. по данным эпиграфических источников // МИА.— 1956.— № 50.— С. 119—153; *Карасев А. Н.* Архитектура (краткий очерк) // АГСП.— 1955.— С. 188—214; *Крыжицкий С. Д.* Жилые ансамбли древней Ольвии IV—II вв. до н. э.— К., 1971.— 143 с.; *Карасев А. Н., Леви Е. И.* Дома античных городов Северного Причерноморья // Там же.— С. 215—247; *Леви Е. И.* Ольвія. Город эпохи эллинизма.— Л., 1985.— 152 с.; *Козуб Ю. І.* Некрополь Ольвії V—IV ст. до н. е.— К., 1974.— 182 с.; *Парович-Пешикан М.* Некрополь Ольвії елліністи-

ческого времени.— К., 1974.— 218 с.; *Ольвия и Нижнее Побужье* // МИА.— 1956.— № 50; *Ольвия. Теменос и агора*.— М.—Л., 1964.— 382 с.; *Надписи Ольвии*.— Л., 1968.— 132 с.; *Ольвия*.— К., 1975.— 248 с.

¹⁷ Славін Л. М. Основні результати та найближчі завдання...— С. 5, 7, 10.

¹⁸ Там же.— С. 9—11.

¹⁹ З 1991 р. експедиція ЛВІА в Ольвії не працює.

²⁰ Докл. див.: *Kryzhitskii S. D., Krapivina V. V. Op. cit.*— P. 184—197.

Л. М. СЛАВІН І ДОСЛІДЖЕННЯ ХОРИ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

С. Б. Буйських

Після смерті 1928 р. видатного вітчизняного археолога Б. В. Фармаковського, який, за словами В. Д. Блаватського, вперше для Північного Причорномор'я «зрозумів та здійснив на практиці рішення завдання археологічного дослідження античного міста»¹, та досяг у вивченні Ольвії винятково важливих для науки результатів, протягом майже десяти років темп та якість робіт в Ольвії помітно знизилася, й вони не принесли будь-яких значних відкриттів та знахідок. У 1931, 1933—1934 рр. експедиції взагалі не провадилися.

Таке становище суттєво змінилося, коли 1936 р. Ольвійську експедицію очолив учень Б. В. Фармаковського — молодий енергійний дослідник Лазар Мойсейович Славін. Використовуючи методика свого вчителя, враховуючи недоліки попереднього десятилітнього етапу розкопок, а також беручи до уваги специфіку Ольвії як археологічної пам'ятки, Л. М. Славін розробив широку програму її багаторічних досліджень та публікацій їх матеріалів. Найважливішою частиною цієї програми, разом з подальшим поглибленим вивченням міста та некрополя, було включення до неї Л. М. Славіним — вперше в історії вивчення Ольвії — проблеми ольвійського оточення, з'ясування економічного та культурного потенціалу поселень Нижнього Побужжя, встановлення хронологічних етапів їх існування шляхом інтенсифікації розвідувальних та розкопачних робіт, які раніше мали лише спорадичний характер².

Ця програма практично одразу ж почала втілюватися Л. М. Славіним у життя — у другій половині 30 — на початку 40-х рр. розвідувальне обстеження території ольвійської сільської округи значно активізувалося³. Це дало змогу виявити цілу низку нових пам'яток на правому березі Південного Бугу — від Миколаєва до Очакова і, що найважливіше, — здійснити перші стаціонарні роботи на рядових приольвійських поселеннях різного часу. Серед пам'яток, що почали досліджуватися у цей час, відзначимо поселення VI—III ст. до н. е. Петухівку-1, поселення IV—III ст. до н. е. Чортувате-1 та Варварівку, городище перших століть н. е. Петухівку-2⁴.

У роки війни, підсумовуючи основні результати вивчення Ольвії в 30—40-ві рр., Л. М. Славін відзначав, що «одною з найцікавіших і найхарактерніших особливостей вивчення Ольвії за останні 25 років є включення питань ольвійської периферії в сферу польових і наукових інтересів ольвійських експедицій. Повністю усвідомивши, що без вивчення сучасних Ольвії стародавніх городищ і могильників низових районів Буго-Дніпровського басейна не може бути і мови про повне і всестороннє вивчення і правильне розуміння історії і культури Ольвії, археологи практично взяли за розвідувочу і розкопну роботу в Побужжі і Подніпров'ї. Незважаючи на те, що в цій області за останній час уже виконано досить багато робіт, все ж, ураховуючи вели-

© С. Б. БУЙСЬКИХ, 1997